

Анотація

Терзи А. А. Проблема определения места интеграционного права в системе права Украины: общетеоретические основы. — Статья.

Регулирование интеграционных отношений в современной Украине имеет особую актуальность, поскольку эффективность этого процесса прямо влияет на содержание и функционирование правовой системы Украины. В статье рассматривается процесс формирования интеграционного права как новой комплексной отрасли в системе права Украины. Очерчен предмет и методы этой отрасли права.

Ключевые слова: система права, интеграционное право, интеграционные правоотношения, предмет, метод, регуляция правоотношений, унификация, гармонизация, имплементация.

Summary

Terzi A. A. Problem of determination of integration law in the law system of Ukraine : general theoretic bases. — Article.

Regulation of international relations in modern Ukraine is an actual issue, so far as an efficiency of this process influences directly on the substance and functioning of the legal system of Ukraine. The article deals with the process of formation of the integration law as a new integrated field in the law system of Ukraine. The subject and method of this field of law is outlined.

Keywords: system of law, integration law, integration legal relations, subject, method, regulation of legal relations, unification, harmonization, implementation.

УДК 348.97:297

Л. А. Цвігун

ТЕКСТУАЛІЗМ ТА ІНТЕНЦІОНАЛІЗМ — ОСНОВНІ ПІДХОДИ В ТЛУМАЧЕННІ ІСЛАМСЬКОГО ПРАВА

Актуальність теми і аналіз останніх досліджень. Взаємозв'язок релігії і закону являє собою дуже складне і глибоке питання, багато законодавчих положень мають глибоко релігійне коріння (заборона вбивства, крадіжки і так далі). У державах «ісламського світу» (Алжир, Афганістан, Єгипет, Йорданія, Ірак, Іран, Кувейт, Ліван, Об'єднані Арабські Емірати, Пакистан, Палестина, Саудівська Аравія, Сирія, Туніс та ін.) релігія досі має велике регулятивне значення, вона не відокремлена від держави і відіграє провідну роль у вирішенні найрізноманітніших питань громадського і політичного життя [1, 47]. Ця особливість — тісний зв'язок права з релігією — у рамках ісламської правової сім'ї має величезний вплив на процес тлумачення правових норм.

Ісламське право досить активно досліджується сучасними вченими-правознавцями, зважаючи на особливий статус даних держав на правовій і політичній картах світу [2]. Недивлячись на це, лиш окремі питання тлумачення ісламського права були досліджені такими вченими, як Алі-заді, Б. Вайс, Р. Глів, О. А. Дворнікова, А. Зисов, А. Емон, В. Халлак. На сьогоднішній день відсутні систематичні дослідження з даної проблеми.

Метою дослідження є висвітлення двох основних підходів у тлумаченні ісламського права, які активно використовуються у рамках цієї правової системи — текстуалізму та інтенціоналізму.

Виклад основного матеріалу. Ісламська юриспруденція визнає, що право, яке відкрилося людям в результаті божественного одкровення, не було одразу виражене в ясній для розуміння формі, і тому знадобилась багатомісячна робота ісламських юристів, перш ніж їм вдалося досягнути усю глибину змісту визнаних правових джерел і підготувати їх для практичного застосування. Відповідно до ортодоксальних поглядів ісламізму усі ці зусилля були спрямовані не на створення нового права, а на відкриття, засвоєння і формулювання вже існуючого права [3, 447]. Мусульманські юристи класичного періоду усвідомлювали необхідність тлумачення права, а саме норм зафіксованих в Корані та Сунні, оскільки не усі правові питання були в них вирішені й висвітлені. Незважаючи на багатомісячні суперечки про можливість тлумачення засадничих текстів, про масштаби такого тлумачення, важливість цього процесу для ісламського права підтверджується тим, що наряду з першоджерелами — Кораном і Сунною важливими джерелами ісламського права визнаються іджма і кияс, які, за своєю суттю, і є результатом інтерпретаційної діяльності.

Основними особливостями мусульманської правознавчої думки є текстуалізм та інтенціоналізм, саме вони є методологічною основою для інтерпретаційної діяльності. Їх розвиток був пов'язаний з односпайною переконаністю мусульманських правознавців у Божественному походженні права і їх категоричним небажанням визнати за людським розумом яку-небудь роль у створенні законів.

Під текстуалізмом мається на увазі такий підхід до формулювання правових норм, який припускає їх виведення винятково із закритого корпусу засадничих текстів і не визнає ніякої юридичної сили за тими правовими нормами, які були сформульовані без участі цих текстів [4, 63]. У мусульманських правознавчих колах сукупність засадничих текстів носила назву *насс*, в них входили аяти Корана і хадиси, зміст яких ясний для розуміння і не потребує жодних алегорій [5, 203].

Правознавці в буквальному розумінні слова залежать від слів тексту *насс*, тому що Божественна воля, якщо і може бути відкрита людям, то виключно в цих словах, і ніде більш. Незважаючи на те, що Законодавець частково розкриває Свою волю за допомогою одного дуже важливого невербального посередника, а саме через вчинки Пророка Мухаммеда, про ці вчинки можна було дізнатися тільки з розповідей, що передавалися з покоління в покоління, іншими словами, з текстів. Таким чином, тексти є необхідним посередником для усіх, кому Бог бажає повідомити Свою волю. У подібній ситуації первинним обов'язком кожного правознавця, що займався формулюванням правових норм, було максимально детальне дослідження засадничих текстів. Навіть якщо людському здоровому глузду і приписувалася якась роль, то виключно вторинна. Мухаммад Бакир ас-Садр, сучасний правознавець школи шиїтів, заявив, що здоровий глузд швидше потенційне джерело права, ніж актуальне. Садр стверджував, що не дивлячись на те, що розум, в принципі, здатний самостійно розкривати зміст права, проте це не відбувається та і не вимагається за наявності Корану і Сунни, оскільки усе, що могло б бути виявлено за допомогою розуму, і так міститься в цих засадничих текстах [6, 142].

У різних ісламських правових школах по різному відносилися до використання виключно текстуалізму при вивченні права. Так, в більш ранній період деякі з прибічників суннітської догматико-правознавчої течії вважали, що текстуалістська методологія несумісна з висновками при формулюванні правових норм. Тим же, хто не відмовлявся від висновків за аналогією, доводилося користуватися ними так, щоб не зачепити суті основних положень текстуалізму. Супротивники застосування висновків за аналогією стояли на позиціях суворого текстуалізму з багатьма обмеженнями і наполягали на тому, щоб правові норми виводилися зі значення текстів. Прибічники аналогії, які, кінець кінцем, стали складати більшість в суннітських колах, визнавали, що правила, встановлені ними за цим методом, лежать за межами фактичного значення текстів, проте наполягали на тому, що ці правила, підтверджувалися на підставі міркувань, які суворо спиралися на тексти. Таким чином, вони розглядали мислення за аналогією не як спосіб формулювання законів незалежно від текстів, а швидше як спосіб екстраполяції правових норм за межі положень, що виявляються в текстах. Іншими словами, вони розділяли зі своїми опонентами, які стояли на позиціях текстуалізму, принципову переконаність в тому, що жоден закон, сформульований без опори на тексти, не можна розглядати як закон, витікаючий від Бога.

Основою для суворого наслідування принципів текстуалізму, навіть при виведенні висновків за аналогією, було відношення до Корану як до прояву Божественного дива. Коран — це Божественна мова, зафіксована дослівно (матлув), а Сунна — це Божественна мова, що передається за допомогою слів і діянь Пророка. Божественна мова — об'єкт усіх Одкровенень — найголовніша з усіх речей, які стають відомі через одкровення. Вона відкривається двома шляхами: у вигляді дослівного повторення і у вигляді слів і вчинків пророків. Якщо використовується другий шлях, Божественна мова зазнає зміни, але її сенс не втрачається. Швидше, вона є джерелом спонування до дії Пророка, і Пророк, будучи наділений особливим даром непогрішності, міг донести Божественне послання до людей без щонайменшої помилки.

Дуже важливим питанням в мусульманському правознавстві, яке впливає і на процес тлумачення, є проблема автентичності текстів. Мусульманські правознавці мають працювати із засадничими текстами, достовірність яких не повинна викликати ніяких сумнівів. Текстуалістський підхід зовсім не вимагає того, щоб кожен текст, з яким працює правознавець, був дійсно автентичним; в деяких випадках може бути досить і припустимої автентичності. Проте правознавець повинен використовувати для роботи, принаймні, деякий текстовий матеріалом аутентичність якого не знаходиться під знаком питання. Мусульманські правознавці не визнають законів, повністю заснованих на текстах припустимої автентичності. У області права усе припустиме може мати законну силу тільки з посиланням на щось автентичне.

Положенням, з яким погоджуються усі правознавці, що текст Корану є автентичним. Таким чином, їх суперечності пов'язані тільки з текстами Сунни. Завдяки безперечній автентичності Корана, не лише правознавці, але і уся

мусульманська община впевнена в можливості для представників усіх поколінь безпосередньої зустрічі з достовірними словами самого Бога. Правознавцям же безперечно автентичність Корану дає тверду і незаперечну упевненість в істинності найбільш фундаментальних принципів права [7, 71].

Але автентичність будь-якого тексту повинна якось доводитися. У пошуках такого доказу мусульманська думка в ході своєї довгої історії поклала початок принципу *таватур*, який пов'язаний з усною передачею текстів. Усна передача текстів вважалася найбільш прийнятною. Текст, що передається усно, був текстом, що зберігається в пам'яті людини. Хоча ця людина могла щось забути, добре вивчений текст вважався менш схильним до спотворень. Заучування усього Корану і значних фрагментів Сунни було необхідним елементом освіти мусульманського законодавця. У мусульманській правовій літературі автор, посилаючись на який-небудь аят Корана, як правило, цитував тільки перші декілька слів, надаючи освіченому читачу заповнити бракуючі слова з пам'яті, навіть в тих випадках, коли бракуюча частина грала ключову роль в дискусії.

Той факт, що сучасне читання Корану включає сім різних варіантів *ал-кірат ас-саб* («сім читань»), не відмінняє, на думку мусульманських правознавців, принципу таватур, оскільки вважається, що усі сім варіантів повторювалися достатню кількість разів для того, щоб породити впевненість у своїй автентичності. Таким чином, автентичний Коран не є монолітним текстом; він включає усі сім варіантів, і це означає, що усі сім беруть початок від самого Пророка. Відмінності між цими сімома варіантами в цілому абсолютно незначні і рідко бувають важливими для права.

Але один приклад, все ж можна навести і торкається він сімейного права. Так, сунніти визнають тільки один вид шлюбу — *ніках* (договір між нареченим і батьком нареченої, згідно з яким, оплачуючи викуп за наречену і забезпечуючи її подальше утримання, чоловік діставав доступ до тіла жінки і право батьківства на дітей від цього шлюбу). Багато юристів шіїтів визнають ще одну форму шлюбу — *ніках ал-мута* (шлюб для задоволення), згідно з яким чоловік платить жінці викуп, як правило, без наступного утримання, і дістає доступ до тіла жінки на певний термін. Після закінчення цього терміну договір вважався більш не дійсним. Суннітами такий шлюб вважався неможим і однією з форм проституції. Основою для визнання юристами шіїтів шлюбу для задоволення був один з варіантів тексту Корану [8, 157]. Сура 4 аят 24 говорить: «Жінці на якій ви одружуєтеся, дайте калім. Це борг який накладає на вас шлюб» — цей варіант тексту використовують сунніти, шіїти ж посилаються на такий варіант аята: «Жінці на якій ви одружуєтеся на певний період, дайте калім». Саме ця різниця в тексті служить підставою для різної інтерпретації шлюбних стосунків. Сунніти на підтвердження своєї позиції посилаються на Сунну, в текстах якої зафіксована заборона шлюбу для задоволення другим халіфом Умаром, який був сподвижником Мухаммеда. Отже, Пророк підтвердив цю заборону, але це твердження є дуже спірним і породжує питання про співвідношення Корану і Сунни і чи можуть положення Сунни відмінити положення Корану. Сучасний шіїтський вчений Фадлаллах таким

чином обґрунтовує концепцію шлюбу для задоволення: «В існуванні шлюбу для задоволення бачиться користь для суспільства, оскільки він запобігає поширенню незаконних сексуальних стосунків» [цит. за: 6, 157].

Використання формулювання «користь для суспільства» є визначальним для багатьох сучасних тлумачів ісламського права. Зараз сильна тенденція коли, у разі, якщо пряме виконання норми Корану шкодить громадським інтересам, виникає необхідність тлумачення її таким чином, що б вона задовольняла суспільні потреби [8, 159]. Ця течія освіченого раціоналізму отримує все більшу популярність в ісламському суспільстві.

З текстуалізмом тісно пов'язаний інтенціоналізм. Для мусульманських правознавців тексти завжди були носіями змісту, який мали на увазі їх автори. Істинним автором засадничих текстів про право був, без сумніву, Бог, єдиний справжній Законодавець. У випадку з Сунною можна говорити про Пророка або (у шиїтів) про імамів як про авторів, але тільки в дуже вузькому розумінні. Те, що вони говорять, має вагу тільки тому, що воно з високою точністю відбиває думку Бога. У всіх великих класичних мусульманських творах з правознавства велику роль грають три арабські терміни: *мурад*, *максуд* і *хітаб*. Усі три терміни є характерними ознаками інтенціоналізму. Перші два терміни можна перекласти як «намір» і «те, в чому полягає намір». Термін *хітаб* означає мову у певному сенсі, пов'язаному з наміром із сторони, що говорить. У ситуації *хітаб* речник намагається повідомити адресатові якийсь зміст (інформацію).

Для правознавців актуальні тільки Божественна воля/намір (задум), оскільки саме ними обумовлюються усі інші бажання і наміри (задуми). Звичайно ж, воля Бога не обмежується Його авторством засадничих текстів. Усе у створеному Ним світі існує або відбувається за Його волі. Проте коли говорять про право, визначене Божественною волею, завжди мається на увазі Його воля як автора. Закон може бути виявлений тільки в області змісту, обумовленого Божественною волею. Але неможливо, принаймні, в класичному суннітському богослов'ї, говорити, що закон відбиває волю Бога з приводу того, як люди повинні поводитися. Слід розрізняти волю Бога, що визначає закон, і волю Бога, що визначає поведінку людей. Ці справи Божественної волі незалежні одна від одної. Закон — саме те, що велить Бог з приводу того, яким йому належить бути, але Бог може веліти, а може і не веліти, щоб якась конкретна людина підкорялася закону.

Щоб зрозуміти аргументи правознавців на користь розкриваності Божественного наміру (задуму), необхідно брати до уваги їх погляди на мову і принципи її дії. Мусульманські автори класичного періоду розглядали мову як код. Мова являла собою систему знаків, яку використовував мовець, для спілкування з іншими людьми. Суспільний, наданий характер значення слів, на думку мусульманських правознавців, є головним аргументом на користь розкриваності початкового наміру (задуму) автора тексту, на якому ґрунтується закон. Привласнюючи суспільне значення, автор зображує те, що знаходиться в його свідомості; його намір (задум) стає суспільним надбанням і робиться доступним

кожному, хто знає код. Поки текст залишається незмінним, намір (задум) автора залишається для загального розгляду [4, 99].

З моменту свого створення код у своїй первинній формі отримав нормативний характер серед людей, що використовували його. Звичайно, надалі могли створюватися нові слова, старим словам могли приписуватися нові значення, але тільки для особливих потреб і цілей. У число цих змін входить і спеціальна термінологія (*істілахат*) правознавства. Але з моменту свого створення ця законознавча термінологія отримує таку ж стійкість до змін, як і початкова основна мова, завдяки чому люди можуть бути упевнені в збагненності наміру (задуму) автора, навіть якщо він виражений особливим терміном [9].

Незважаючи на тверду свою впевненість в тому, що Божественні наміри (задуми) піддаються розкриттю, а також на ґрунтовність вироблених ними аргументів для доказу цього, мусульманські правознавці досить реалістично дивилися на речі, для того, щоб розуміти, що ніяка кількість аргументів не може гарантувати того, що спроби розкрити наміри (задуми) Бога, тобто закон, будуть легкими і взагалі успішними. Врешті-решт, код містив вирази, що мають декілька значень, і більше того, автор завжди міг, навіть при вживанні відносно однозначних виразів, мати на увазі метафоричне значення, або ж рідкісне значення, що вислизнуло від уваги інтерпретатора, або ж спеціальне ідіоматичне значення, невідоме йому. Незважаючи на це, правознавці вважали мову неперевершеним засобом комунікації. Вони твердо дотримувалися думки, що наміри (задуми) Бога піддаються розкриттю в принципі, навіть якщо на практиці їх розкрити не вдається. Нерозкриття не відміняло ідею розкриваності.

Висновки. Підсумовуючи усе вищесказане, можна зробити висновок, що проблема тлумачення права в ісламській правовій сім'ї є однією з центральних. Обмежений характер текстів першоджерел мусульманського права примушував вчених шукати різноманітні способи їх розширювальної інтерпретації. Але будь-яке розширювальне тлумачення вважалося неправомірним і волонтаристським, якщо воно прямо не ґрунтувалося на тексті Корану або Сунни. Текстуалізм та інтенціоналізм можна сміливо назвати стовпами тлумачення в мусульманському праві, будь-яка тлумачна діяльність повинна була здійснюватися на їх основі.

Література

1. Дворникова О. А. Религия и закон: проблемы взаимодействия // Журнал российского права. — 2009. — № 7. — С. 45–58.
2. Бехруз Х. Исламские традиции права: монография / Х. Бехруз. — О.: Юрид. л-ра, 2006. — 296 с.; Керимов Г. М. Шариат и его социальная сущность / Г. М. Керимов. — М.: Наука, 1978. — 223 с.; Сюккййнен Л. Р. Мусульманское право: вопросы теории и практики / Л. Р. Сюккййнен. — М.: Наука, 1986. — 256 с.
3. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. В 2 т. Т. I. Основы / К. Цвайгерт, Х. Кетц. — М.: Междунар. отношения, 2000. — 480 с.
4. Weiss B. G. The spirit of islamic law / B. G. Weiss. — Athens: University of Georgia press, 1998. — 209 p.
5. Али-заде А. Исламский энциклопедический словарь / А. Али-заде. — М.: Изд. дом «Ансар», 2007. — 400 с.

6. Modarressi H. Rationalism and Traditionalism in Shi'i Jurisprudence // *Studia Islamica*. — 1984. — N 59. — P. 141–158.
7. Hallaq W. The Primacy of the Qur'an in Shatibi's Legal Theory // *Islamic Studies Presented to Charles J. Adams* / ed. Wael B. Hallaq and Donald P. Little. — New York : E. J. Brill, 1991. — P. 70–90.
8. Gleave R. The «first source» of islamic law: classical muslim legal exegesis of the Qur'an' // *Religion and Law* / ed. R. O'Dair and A. Lewis. — Oxford : Oxford University Press, 2001. — P. 145–161.
9. Emon Anver M. To Most Likely Know the Law: Objectivity, Authority, and Interpretation in Islamic Law [Електронний ресурс] / M. Emon Anver. — Режим доступу: <http://ssrn.com/abstract-1474746>.

Анотація

Цвігун Л. А. Текстуалізм та інтенціоналізм — основні підходи в тлумаченні ісламського права. — Стаття.

Стаття присвячена висвітленню двох основних підходів у тлумаченні ісламського права: текстуалізму та інтенціоналізму. Дані підходи являють собою базис будь-якої інтерпретаційної діяльності в ісламській правовій системі. Розкривається їх суть, особливості використання мусульманськими правознавцями, що представляють різні напрями в ісламі.

Ключові слова: тлумачення права, ісламська правова система, текстуалізм, інтенціоналізм, Коран, Сунна.

Аннотация

Цвигун Л. А. Текстуализм и интенционализм — основные подходы в толковании исламского права. — Статья.

Статья посвящена освещению двух основных подходов в толковании исламского права : текстуализму и интенционализму. Данные подходы являются собой базис любой интерпретационной деятельности в исламской правовой системе. Раскрывается их суть, особенности использования мусульманскими правоведами, которые представляют разные направления в исламе.

Ключевые слова: толкование права, исламская правовая система, текстуализм, интенционализм, Коран, Сунна.

Summary

Tsvigun L. A. Textualism and Intentionalism are Basic Approaches in Interpretation of Islam Law. — Article.

The article is devoted to illumination of two basic approaches in interpretation of islam law: textualism and intentionalism. These approaches show by themselves the base of any interpretation activity in the islam legal system. Their essence opens up, features of the usage by moslem legists which present different directions in an islam are described.

Keywords: interpretation of law, islam legal system, textualism, intentionalism, Koran, Sunnah.